

početku ovog prikaza: zadarski arhiv jedina je naša ustanova koja u posljednje doba objelodanjuje notarske spise iz dalmatinskih gradova. Valja samo poželjeti da započeti posao ubrzo i nastavi.

I najzad nekoliko tehničkih napomena. Prepisivači, M. Zjačić i J. Stipišić, izvrsno su obavili svoj posao. Redakcija, pak, nije trebala razmišljati o načinu objelodanjivanja (in extenso ili skraćivanjem pojedinih formula), o čemu je već bilo govora i na stranicama HZ-a,²¹ jer je sama struktura imbrevijatura nalagala cjelovito objelodanjivanje. Kad se pristupi objelodanjivanju zadarskih notara iz druge polovice XIV st., o tome će trebati povesti računa, zavisno o običaju i vrsti građe pojedinih notara. Budući da su od notara Petra iz Sarčane sačuvani samo bastardelli, u kojima je notar sam do kraja skraćivao tekstove ugovora, pa su to u stvari samo skice za imbrevijature, bez ikakvih formula, tu neće biti problema. Drugačije je s imbrevijaturama notara Petra Perenčanusa ili Articutiusa iz Rivignana: one sadrže mnoštvo tipiziranih formula koje se neprekidno ponavljaju, pa bi možda, iz razloga ekonomičnosti, pri izdavanju njihovih zapisa, ako do toga, možda, jednom u budućnosti dođe, valjalo slijediti Čremošnikov uzor u ediranju spisa dubrovačkog notara Tomazina de Savere iz g. 1951.

Na kraju valja još dodati da vrlo dobra kazala uvelike olakšavaju upotrebu tiskane građe.

Tomislav Raukar

IZ ISTORIJE ALBANACA. ZBORNİK PREDAVANJA. Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1969, str. 232.

Društvo istoričara Srbije organiziralo je u Beogradu 1, 2. i 3. veljače 1968. seminar za nastavnike i profesore nižih i srednjih škola iz historije Albanaca. Osnovna ideja Društva bila je da se u kontinuiranom prikazu povijesnog razvoja Albanaca nastavnici bolje upoznaju sa svim važnijim događajima iz njihove prošlosti.

Zbornik započinje s predavanjem Zefa Mirdite, *Iliri i etnogeneza Albanaca* (str. 7—26), u kojem su se potkrale dvije omaške i to na str. 21, gdje se za Remesianu kaže da je Raška, a u stvari je Bela Palanka, i na str. 16: »Albanci se pre XI veka« (treba da stoji »pre IX«) ne pominju u današnjoj Albaniji.« — Božidar Ferjančić, *Albanija do XIII veka* (29—31) daje pregled glavnih političkih događaja u to najstarije doba albanske prošlosti. Između ostalog opravdano ističe da, iako »o etničkim prilikama i odnosima u oblastima Albanije, tokom ranog srednjeg veka, nema nikakvih podataka u pisanim izvorima [...] to nikako ne znači da u ovim krajevima nije bilo starijeg stanovništva, kao ni da u severnim delovima Albanije nije bilo slovenskog stanovništva« (29). Pored toga ističe važnost dračke teme i konstatira da su likvidacijom Samuilove države (1018) bili »ponovo učvršćeni temelji vizantijske vlasti u Albaniji u tzv. dračkoj temi« (30). Međutim, iako je Aleksije I Komnen uspio da 1085. otkloni normanski napad, ipak će IV križarska vojna učiniti kraj vlasti Bizanta u ovim oblastima (31). — Momčilo Spremić, *Albanija od XIII do XV veka* (33—44), raspravlja o rasprostranjenosti albanske teritorije, koja »od XIII do XV veka nije predstavljala određen pojam« (33), pa »Albanija kao takva u XIII veku u političkoj istoriji nije imala samostalnu ulogu« (34). Kao što se smjenjivala sreća vanjskih faktora, počevši od IV križarske vojne do nadiranja Turaka, Spremić nam pokazuje i prelaženje albanskog teritorija iz jedne ruke u drugu i otpor albanskih feudalaca, najprije individualno, a onda organizirano na čelu sa Skenderbegom protiv neprijatelja. Spremić je pokazao kako se Skenderbeg snalazio između dva pod-

²¹ I. Karaman, Izdanja notarskih knjiga Trogira, Kotora i Dubrovnika, HZ V, 1952, 203.

jednako opasna protivnika i to s jedne strane Mlečana, a s druge Turaka, i da se on, »dok su balkanske države padale jedna za drugom pod osmanlijsku vlast«, »stalno i uspješno nosio u Albaniji sa ogromnom turskom vojskom« (41). Konačnim padom Drača (1501) u turske ruke, »za Albaniju, kao i za druge balkanske zemlje, nastupio je nov period, period neposredne turske vlasti« (44).

O turskom razdoblju raspravlja Bogumil H r a b a k, *Albanija od konačnog pada pod tursku vlast do sredine XVIII veka* (45—73). Na temelju savjesno proučene arhivske građe, osobito one iz Dubrovačkog arhiva, Hrabak je izvrsno dao ne samo horizontalni nego i vertikalni presjek kroz historijski razvitak Albanije u prikazano doba. Između ostaloga govori o privredi Albanije od 1480—1680. i konstatira da, dođuše, »spahijsko-timarski sistem nije stimulirao proizvođača, iako nije mogao da isključi robno-novčane odnose«, ali da »trgovina, tranzitna i izvozna, kao i kontakti albanskog primorja sa ostalom Evropom, nisu potpuno paralisani odnosno prekinuti« (46), što se može vidjeti na osnovu arhivske građe iz venecijanskog, a pogotovu dubrovačkog arhiva. Govoreći o »organizaciji otomanske vlasti i socijalno-političkog sistema u Albaniji od kraja XV do kraja XVII veka« Hrabak zaključuje da su »i Albaniju pokrila turska vojno-feudalna lena«, ali da se »timarsko spahijski sistem nije svuda podjednako utvrdio« (49). Što se tiče obaveza raje, one su »u Albaniji bile slične onima u ostalom delu balkanskog dela Turskog Carstva« (50). Međutim, budući da Turci nisu uspjeli gorštacima nametnuti timarsko-spahijski sistem, oni su im priznali »plemensku samoupravu na bazi tradicionalnih pravnih normi (kanuni' venoma), uz plaćanje harača, koji je ubiran odsekom, tj. na celo pleme« (51). Te će plemenske oblasti kasnije biti glavni nosioci otpora protiv turske vlasti. Iako je Albanija tokom XVI st. bila »okosnica otpora pokorenih hrišćana na celom centralnom i zapadnom delu Balkana« (53), ipak je Venecija uspijevala da svojom makijavelističkom politikom onemogući nastojanje Albanaca da steknu slobodu. Najzad, ni politika Rimske kurije nije se mnogo razlikovala od mletačke, što najbolje pokazuje i reakcija albanskog biskupa i književnika Pjeter Budia, koji je 1618. radio u Rimu kako bi osigurao pomoć kršćanskih sila. Ali, budući da se papa oglušio, Budi je »po povratku u Albaniju 1622 skupio katoličko sveštenstvo triju severnoalbanskih biskupa od kojih je izdejstvovao zakletvu da neće primiti nijednog stranca za biskupa« (58). Nasilna islamizacija Albanaca, koja je počela potkraj XVI st., završila je oko 1690. kada je najzad »dve trećine albanskog življa islamizirano« (59). U drugom dijelu svog rada Hrabak prikazuje ekonomski napredak Albanije u uvjetima raspadanja timarsko-spahijskog sistema, pri čemu osobito ističe napredak poljoprivrede, gradske privrede i izvoza te nastajanje lokalnog tržišta od 1680—1750 (61—68), a na kraju daje sažeti prikaz feudalne anarhije kao posljedice raspadanja centralne vlasti u Turskom carstvu. Pored društveno-političkog i ekonomskog razvoja autor opisuje i kulturni razvoj Albanije od XVI—XVII st., što drugi autori ovog Zbornika nisu uopće uradili ili su to uradili odviše sumarno. Dok se s jedne strane u XVII st. širi islamska kultura, a žarište je prosvjećivanja pravoslavnih Albanaca bila Sveta Gora (Atos), dotle je »albanski jezik bio zastupljen jedino u katoličkoj verskoj propagandi« (60), što potvrđuju originalna i prevedena djela pisaca-svećenika kao što su Džon Buzuku (1555), Pjeter Budi (1621), Pjeter Bogdani (1685), Frang Bardhi, Andrea Bogdani i dr. (60). Međutim, potkraj XVII i u prvoj polovici XVIII st. »ekonomski uspon gradova omogućio je intenzivniji kulturni život, ali se i dalje kretao raznim putevima s obzirom na različitost vera i civilizacija, kao i administrativnu i feudalnu razjedinjenost zemlje« (72).

Skender Rizaj, *Albanija u XVIII i prvim decenijama XIX veka* (75—101), prikazuje razvoj feudalne anarhije, težnju feudalaca za samostalnošću i njihovo nastojanje da se potpuno otcijepe od Turske carevine nakon krize koja ju je zahvatila potkraj XVIII i na početku XIX st., završivši masakrom janjičara na carigradskom trgu Et-Meydani (»trg mesa«). Autor obraća pri tom posebnu pažnju Skadarskom

pašaluku, kojim su upravljali Bušatlije a kojega je formiranje bilo veoma važno jer je, po riječima autora, »obeležilo prekretnicu u političkoj istoriji Albanije: došlo je do koncentrisanja vlasti u rukama jednog feudalca; [...] do zbrisavanja oblasnih granica; stvoreni su uslovi za brži ekonomski, društveni i politički razvoj. [...] Iako skadarski pašaluk nisu priznale strane sile za samostalnu i autonomnu kneževinu, ipak je on delovao, u doba zaoštavanja odnosa sa Portom, kao posebna država« (84—85). Tim je pašalukom upravljao Mehmed-beg Bušati (1757—75). Beratskim pašalukom vladao je Ahmet Kurt-paša kojega su nastojanja da potčini svojoj vlasti valonski i skadarski pašaluk, pa i grad Tiranu, »pretrpela neuspeh« (78). Tako je posle njegove smrti (1787) Berat potpao pod vlast Ibrahim-paše Valone. Najznačajniji je svakako bio Janjinski pašaluk kojim je upravljao Ali-paša Tepelena, čija se diplomatska vještina očitovala u nastojanju da u igri trokuta između Rusije, Engleske i Francuske protiv Porte »postane nezavisan vladar Albanije i jednog dela Grčke« (85). Za shvaćanje povijesnog razvoja Albanaca u to doba vrlo je karakteristična ova konstatacija autora: »Anarhija koja je stvorena usled borbi koje su vođene između albanskih feudalaca i Visoke Porte, i između samih feudalnih porodica odžaka i između feudalaca i gradova i sela, prouzrokovalo je veliko privredno i kulturno opadanje zemlje, koja je bila, u prvoj polovici XVIII veka, u razvijanju« (77).

Mirko Barjaktarović, *Plemensko uređenje kod Albanaca* (103—124) govori o plemenskom načinu života koji se u tursko doba sve više razvio i ojačao stvarajući klasične i internacionalne vrijednosti, jer »su i plemena u osnovi bila vrste državnica, sa odgovarajućim potrebama i dugom tradicijom i to državnica i samouprava sastavljenih obično od srodnika« (124). Suprotno mišljenju M. Šufflaya, K. Jirečeka i B. Đurdeva, koji tvrde da su srednjovjekovne balkanske države uništile plemenski život, autor tvrdi »da je u izvesnim nepristupačnim balkanskim oblastima plemenskoga života kontinuirano bilo i u vreme rimske i vizantijske i srednjovjekovne srpske uglavnom isto onako kao posle i u vreme turske vladavine« (107). Plemenska je organizacija bila osobito razvijena na sjeveru Albanije, a poneki ostaci sačuvali su se i kod Albanaca u Jugoslaviji.

Razdobljem XIX i XX st. bave se radovi Ali Hadria *Nacionalni pokret albanskog naroda od tridesetih godina XIX veka do kraja 1912* (127—151); Živka Avramovskog, *Albanske države od 1912 do 1939. godine* (151—185) te Ali Hadria, *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918 do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije* (197—210) i *Narodnooslobodilačka borba u Albaniji i prve godine posleratnog razvitka* (211—232).

Pošto je istaknuo dvojstvo u rukovođenju nacionalnim pokretom kod Albanaca — buržoazija i feudalci —, koju je činjenicu već rasvijetlila poslijeratna albanska historiografija, Ali Hadri, u svom prvom radu, prelazi na iscrpno prikazivanje uvjeta u kojima je nastao i razvijao se nacionalni pokret albanskog naroda, a to su zaostala privreda kao unutarnji faktor i odnos velikih sila prema Istočnom pitanju. Osnovne težnje rodoljuba bile su autonomija zemlje i borba za albanski jezik i školu. U tome se naročito ističu Naum Većilhardži i Zef Jubani. Obilježje ovom razdoblju daju neprestani i učestali narodni ustanci na području gdje su Albanci živjeli. Najznačajniji momenti u nacionalnom pokretu Albanaca u XIX st. jesu Prizrenska Liga, a u XX st. Bitoljski kongres (1908) i proglašenje nezavisnosti Albanije (1912). Što se tiče ocjene Prizrenske Lige, Hadri se slaže s onim što je rekao Dimitrije Tucović u knjizi »Srbija i Arbanija«, ističući pri tom da je »Prizrenska Liga prva organizacija koja je rukovođila i usmeravala pokret za autonomiju i nezavisnost Albanaca. Nacionalno obeležje dali su joj seljaci, koji su bili antiturski raspoloženi, kao i tek nastala albanska buržoazija i inteligencija. Liga je imala i panislamski karakter, jer se borila i za očuvanje turskog državnog integriteta. Negativna ligina strana bila je u njenom ekspanzionističkom karakteru, koji je inspirisala i potpomagala Porta, pa čak i koristila protiv suseda« (142—143). Ovo se razdoblje

završava proglašenjem nezavisnosti Albanije. »Taj istorijski čin — zaključuje Hadri — je rezultat oslobodilačke borbe albanskog naroda, naročito u drugoj polovini XIX i u prvoj polovini XX veka. Ostvarenju ovog istorijskog događaja objektivno je doprineo i prvi balkanski rat, kojim je uništena turska dominacija na Balkanu, a takođe i Austro-Ugarska i Italija, koje su želele da osiguraju svoj uticaj u Albaniji« (151). — Živko Avramovski prikazuje vanjskopoličku situaciju u vrijeme postanka nezavisne Albanije i ističe aspiracije vanjskih sila na oslobođenu i nezavisnu Albaniju. Osim toga iscrpno prikazuje društveno-ekonomske prilike u Albaniji nakon prvoga svjetskog rata. Upravo, zbog nepovoljnih uvjeta dotadašnjega povijesnog razvitka, ona je bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi. Značajne su ocjene koje autor daje režimu Fan S. Nolia. Iz svega proizlazi da Noli nije mogao provesti svoje reforme jer nije za sobom imao kompaktnu vladu i bio osamljen, budući da ljudi koji su ga u vrijeme ustanka pomagali nisu bili zainteresirani da se reforme i provedu (164). Nolijev program je izazvao nezadovoljstvo i u Evropi, a osobito njegovo priznanje SSSR-a. To je iskoristila Pašićeva vlada, pa autor zaključuje: »Pošto se uverila (jugoslavenska vlada; Z. M.) da je međunarodno raspoloženje povoljno, odnosno da je Fan Nolijeva vlada svojom politikom priznavanja Sovjetskog Saveza i programom reformi u zemlji izazvala nepoverenje u svetu, kao da njeno obaranje ne bi izazvalo nikakve međunarodne komplikacije, Jugoslavenska vlada je pripremila albansku emigraciju na čelu sa Zoguom, i početkom decembra 1924. godine ubacila je u Albaniju« (164). Zoguov povratak na vlast, njegov politički opskurantizam, nendarodni režim i podvrgavanje čitave zemlje ekonomski, politički i kulturno Italiji i talijanskom fašizmu autor je vrlo iscrpno i dokumentirano prikazao.

Posljednja dva rada Ali Hadria, koji zaokružuju cjelinu povijesnog razvoja Albanaca u Jugoslaviji i povijesti Albanije općenito, tretiraju albansku narodnost u Kraljevini Jugoslaviji te Narodnooslobodilačku borbu i poslijeratni razvitak Albanije.

Činjenica da je zbornik »Iz istorije Albanaca«, takav kakav jest, izašao prvi put u nas govori da je postojala osjetna praznina u jugoslavenskoj historiografiji o tom predmetu. Bez obzira, hoće li se ili ne koji od stručnjaka složiti sa svim zaključcima pojedinih radova, što svakako ne znači da se ne bi moglo naći prigovora, nadopuna i čak suprotnih mišljenja, pogotovu kada znamo da je marksistička albanska historiografija koja se bavi problemom povijesnog razvoja Albanaca relativno mlada, sa još neskupljenom i nepristupačnom arhivskom građom koja je rasuta po čitavoj Evropi, ipak smatramo ispravnom tvrdnju izrečenu u uvodu — da Zbornik omogućava »svestranije i naučnije proučavanje istorije naših naroda, jer su susedni narodi bili faktor u našem istorijskom razvitku« (5).

Iako je Zbornik prvenstveno namijenjen nastavnicima, ipak treba požaliti da neki od radova, ako već nisu mogli biti snabdjeveni znanstvenim aparatom što bi im svakako podiglo vrijednost, nemaju na kraju barem popis literature.

Zef Mirdita

»PUTOVI REVOLUCIJE« 9, 1967.

Zajednički prikaz prethodnih pet svezaka »Putova revolucije« (dalje: PR), časopisa Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH), koji je objavljen u »Historijskom zborniku«,¹ valja nadopuniti prikazom šestog (i posljednjeg) sveska PR V, 1967, br. 9 (izašao iz štampe na početku 1968).

¹ PR 1—2, 1963; 3—4, 1964, 5, 1965; 6 i 7—8, 1966, HZ XIX—XX/1966—67, 606—617.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb